

РЯБКО Є. О.,

аспірант кафедри цивільного права
та процесу
(Державний податковий університет)

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.15>

ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ

У статті проаналізовано сучасний стан вирішення сімейних спорів, зокрема, із застосуванням процедури медіації. Досліджено основні правові засади медіації, закріплені в Законі України «Про медіацію», а також підкреслено її значення в контексті міжнародного права, зокрема Конвенції про права дитини. Медіація розглядається як ефективний та гнучкий інструмент альтернативного вирішення спорів, виділено переваги медіації над традиційним судовим процесом, зокрема добровільність, конфіденційність, гнучкість, мінімізація витрат та можливість збереження відносин між сторонами. Аналізується судова практика з окремих категорій сімейних спорів, які найбільше підходять для медіації, такі як розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини, поділ майна тощо. В результаті аналізу вказано на значну кількість відмов судів у задоволенні клопотання про проведення медіації у зв'язку з відмовою іншої сторони, що демонструє обмеження на шляху ефективного застосування медіації. Акцентовано увагу на основних проблемах ширшого застосування медіації, серед яких низький рівень обізнаності населення, нестача кваліфікованих медіаторів, відсутність обов'язкових процедур медіації у певних категоріях справ та недостатня активність судів у сприянні врегулюванню конфліктів. У роботі також здійснено класифікацію медіації в сімейних спорах за різними критеріями, та обґрунтовано не лише її теоретичне, а й практичне значення та вплив на медіабельність спору. Зроблено висновки щодо перспектив ширшого застосування інституту медіації у сфері сімейного права, розробки моделей обов'язкової та добровільної медіації, підвищення кваліфікації медіаторів і створення ефективного взаємодії між судами, органами опіки та піклування, а також організаціями медіаторів задля зниження конфліктності та захисту прав дітей.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, медіатор, сімейне право, медіаційна процедура, захист прав та інтересів дітей, сімейні спори.

Riabko Ye. O. Application of mediation in family disputes

The article analyzes the current state of family dispute resolution, particularly through the use of mediation procedures. The key legal foundations of mediation enshrined in the Law of Ukraine «On Mediation» are explored, along with its significance in the context of international law, notably the Convention on the Rights of the Child. Mediation is examined as an effective and flexible tool for alternative dispute resolution, highlighting its advantages over traditional litigation, including voluntariness, confidentiality, flexibility, cost minimization, and the potential for preserving relationships between the parties. Judicial practice regarding specific categories of family disputes that are most suitable for mediation, such as divorce, determination of a child's residence, and division of property, is analyzed. The analysis points to a significant number of court refusals to satisfy requests for mediation due to the other party's refusal, demonstrating the limitations to the effective use of mediation. Attention is drawn to the main challenges to the broader application of mediation,

including low public awareness, a shortage of qualified mediators, the absence of mandatory mediation procedures in certain categories of cases, and insufficient judicial activity in promoting conflict resolution. The study also offers a classification of mediation in family disputes according to various criteria and substantiates not only its theoretical but also practical significance and impact on the mediability of disputes. Conclusions are drawn regarding the prospects for the wider application of the mediation institution in the field of family law, the development of models of mandatory and voluntary mediation, the improvement of mediators' qualifications, and the creation of effective cooperation between courts, guardianship and custody authorities, and mediation organizations to reduce conflict and protect children's rights.

Key words: *alternative dispute resolution, mediator, family law, mediation procedure, protection of children's rights and interests, family disputes.*

Вступ. Сімейні спори є однією з найпоширеніших та водночас найчутливіших категорій справ у судовій системі, адже стосуються переважно дітей, особистих стосунків та майбутнього родини. Про це свідчать статистичні дані, зокрема, Касаційний цивільний суд Верховного Суду (КЦС ВС) у 2023 році розглянув понад 18 тисяч справ, що на 13,8% більше, ніж у 2022 році [1], значну частку серед яких становлять сімейні спори. Судова система безумовно адаптується до нових викликів, спричинених війною в Україні, які пов'язані зі значною міграцією населення та змінами в сімейних правовідносинах, але традиційного судового протистояння можна уникнути завдяки медіації як альтернативному способу вирішення сімейного спору.

Як відомо, сімейні спори здебільшого є емоційно виснажливими, особливо тоді, коли до суду звертаються на пізніх стадіях при ускладненій ситуації. Водночас, враховуючи навантаження на судову систему, судам не завжди вистачає часу для гнучкості, адаптивності та індивідуального підходу при вирішенні такої категорії справ. Саме тому застосування нових підходів і засобів позасудового врегулювання сімейних спорів набувають особливого значення.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз застосування медіації під час вирішення сімейних спорів, а також формування науково-теоретичних підходів до вдосконалення правового регулювання медіації та ефективного практичного застосування.

Результати дослідження. Основним праворежуючим документом з окресленого питання є закон України «Про медіацію» [2], яким медіація визначена як добровільна, конфіденційна процедура врегулювання конфлікту за участю медіатора з метою досягнення взаємоприйняттого рішення для сторін. Мета полягає в тому, щоб забезпечити швидке вирішення спорів, оскільки медіація уникає складних формальностей. Конвенція про права дитини також підкреслює важливість мирного вирішення спорів щодо дітей [3].

Слід зазначити, що медіація передбачає більш комплексний підхід до вирішення конфлікту, акцентуючись не лише на юридичних питаннях, а й глибинних емоційних проблемах та стосунках, що робить її більше, ніж просто методом вирішення спорів, адже в контексті сімейних конфліктів медіація може привести до примирення та возз'єднання сторін. Водночас варто зауважити, що професіоналізм і нейтральність медіатора повинні бути безсумнівними і його власний життєвий досвід не повинен впливати на ставлення до сторін та ситуації в цілому.

Варто конкретизувати, що медіація в сімейних спорах – це добровільна, конфіденційна, неформальна та гнучка процедура вирішення конфлікту між сторонами, яка здійснюється за участю нейтрального посередника (медіатора). Передумовою для застосування медіації є наявність сімейного спору між сторонами. У процесі медіації сторони самостійно контролюють хід обговорення та приймають рішення, що забезпечує передбачуваність результату і виключає можливість нав'язування рішення, як це може бути у судовому процесі. Крім того, медіація не передбачає суворого дотримання процесуальних формальностей,

що дозволяє економити час і ресурси, зберігаючи гнучкість та індивідуальність підходів до вирішення спору. Також цілком очевидно, що у разі позитивних наслідків медіаційної процедури та укладення угоди є високою вірогідність добровільного виконання рішення, оскільки сторони усвідомлено та узгоджено погодили результат на взаємовигідних умовах.

Найбільш поширеними категоріями сімейних спорів, у яких застосовується медіація, є: розірвання шлюбу; щодо порядку спілкування з дитиною; визначення місця проживання дитини; поділ спільного майна; стягнення аліментів; щодо встановлення опіки тощо. Медіація може бути проведена як до звернення до суду, так і під час судового провадження, та навіть на стадії виконання рішення суду.

Застосування медіації в сімейних конфліктах призводить до зменшення кількості вирішення спорів у суді до 60% [4]. Як зазначила Олена Білоконь, суддя Верховного Суду, завдяки медіації може зменшуватися кількість справ, які надходять для розгляду до суду, а також спорів, пов'язаних із виконанням судових рішень. Якщо припустити, що медіабельними є 10% сімейних спорів, то за останні два роки за допомогою медіації можна було вирішити майже 30 тис. сімейних спорів [5]. Згода сторін на медіацію свідчить в певній мірі про можливість врегулювати спір добровільно, без суду, органів державної влади та примусових процедур.

Медіація в судах може бути впроваджена у десятках різних форматів: від права сторін на призупинення судових процедур для проведення медіації до обов'язкового досудового порядку вирішення спорів шляхом медіації, коли всі справи певного типу мають пройти процедуру медіації перед їх розглядом у суді. До добровільних моделей судової медіації належать будь-які моделі, що потребують згоди обох сторін. Навпаки, обов'язкові моделі передбачають спробу застосування медіації сторонами незалежно від їхнього бажання (але не обов'язок дійти остаточного вирішення спору) [4]. Наразі в Україні медіація є добровільною і проводиться за взаємною згодою сторін.

Хоча в законодавстві норми ЦПК України та Закону України «Про медіацію» прямо не зобов'язують суд інформувати сторін про можливість застосування процедури медіації, зокрема в сімейних спорах, все ж деякі правові приписи вказують на те, що суд має сприяти врегулюванню спору між сторонами, що може включати інформування про медіацію (п. 2 ч. 2 ст. 197 ЦПК України «Підготовче провадження»). З огляду на це, заслуговує уваги позиція Г.О. Огренчук щодо обов'язку суду інформувати сторін про можливість вирішення спору за допомогою медіації при розгляді наступних категорій сімейних спорів: розірвання шлюбу; визначення місця проживання дитини; визначення порядку участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо; поділ спільного майна подружжя [6, с. 185]. Такий обов'язок потрібно чітко закріпити в процесуальному законодавстві.

Процесуальне законодавство зобов'язує суд зупинити провадження по справі у разі звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації (п. 4¹ ч. 1 ст. 251 ЦПК України) [7]. Судова практика має багато прикладів відмов судів у задоволенні клопотання про проведення медіації у зв'язку з відмовою іншої сторони (ухвала у справі № 404/6710/23 про визначення місця проживання дитини з матір'ю від 14.04.2025 [8], ухвала у справі № 369/19021/24 про відібрання дітей і повернення їх за попереднім місцем проживання від 08.01.2025 [9]).

Цікавою з точки зору правозастосування є справа про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та встановлення способу та порядку участі батьків у вихованні та спілкуванні з дітьми, в межах якої було подано заяву про забезпечення позову з проханням зобов'язати батька разом зі старшим сином та матір'ю пройти спільну психологічну терапію (сімейну медіацію) в Миському центрі дитини та/або у приватного психолога з метою налагодження стосунків між батьками, що зможе зменшити конфліктність та позитивно вплине на психологічний стан дітей та налагодить взаємовідносини між ними. В обґрунтування заяви, мати вказує, що поведінка дитини, яка наявна на сьогодні, дуже її хвилює та дає їй підстави стверджувати, що дитина перебуває під сильним психологічним тиском її колишнього чоловіка та його родичів, батьком сформований синдром відкидання окремо

проживаючої матері, що є підставою відмови дитини від спілкування з матір'ю. Однак, як суд першої інстанції, так і апеляційний суд формально підійшов до вирішення справи, відмовивши у заходах забезпечення позову згідно із приписами ст.ст. 4–5 Закону України «Про медіацію», де вказано, що медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації та ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації [10]. Посилання апелянта на те, що суд першої інстанції надав неправильну оцінку заявленому клопотанню, помилково ототожнивши поняття «психотерапія» та «медіація», не були враховані. Дійсно, у судовій практиці є чимало прикладів зловживань та маніпуляцій одним із батьків щодо побачень та спілкування з дитиною іншим і часто такі дії не враховують інтереси дитини. З наведеного доходимо висновку, що обов'язкове звернення до медіаційних процедур сприяло би вирішенню сімейних спорів, оскільки важливого значення набуває спілкування усіх учасників спору, що є першим кроком до порозуміння та вирішення конфліктів.

Цікавим здається той факт, що в латинській правовій системі медіація використовується з кінця XIX століття. Наполеон Бонапарт прийняв закон про медіацію у 1803 році. Стаття (48) Французького цивільного процесуального кодексу 1806 року передбачає, що порушення будь-якого позову щодо судового спору є неприпустимим, якщо йому не передують спроба попереднього примирення в магістратському суді [11]. Вводячи цю статтю, французький законодавець, схоже, надав учасникам судового процесу можливість шукати альтернативні способи вирішення своїх спорів, перш ніж виносити їх на розгляд суду.

Наразі схожі моделі працюють в ряді країн. Наприклад, в Англії та Уелсі застосування процедури медіації є обов'язковим при розлученні та вирішенні інших спорів у сімейних відносинах. Британський уряд пропонує парам на етапі розлучення проходити «примусове ознайомлення з медіацією», щоб вони використовували її замість звернення до суду. Ініціатор розлучення повинен спочатку звернутися до професійного посередника, який намагатиметься вирішити конфлікт без судового розгляду. Якщо подружжя наполягає на судовому розгляді їхнього спору, вони повинні надати докази їх намагань вирішити спір перед цим [12, с. 12]. Вважаємо обґрунтованою та прийнятною таку модель для України з огляду на наступне.

Медіація в сімейних правовідносинах застосовується значно частіше порівняно з іншими, однак варто зауважити, що наразі вона не є пріоритетною формою захисту серед населення. Напевно через низький рівень обізнаності населення вважається, що завжди швидше та ефективніше вирішити спір в суді. Однак потрібно усвідомлювати, що судочинство часто може бути повільним та складним, оскільки спори можуть тривати довго та потребувати додаткового фінансування, включаючи, серед іншого, експертів, адвокатів та судові витрати. До цього можна додати стан ненависті між сторонами судового розгляду, коли виносяться рішення суду, оскільки рішення у судових спорах може не задовольнити обидві сторони, а бути радше на користь однієї з них, що відповідно може призвести до невиконання судового рішення.

Спроби вирішити складні сімейні проблеми в судовому порядку можуть збільшити навантаження на батьків і дітей. Батьки часто стикаються з такими обтяжуючими факторами, як фінансові витрати, втрати часу та емоційного ресурсу. Відповідно судові розгляди також негативно впливають на дітей, оскільки емоційне виснаження батьків призводить до додаткових конфліктів з дитиною, а також може чинитися тиск на дітей, щоб вони «зайняли чийсь сторону». Тож запровадження обов'язкового врегулювання сімейного спору за допомогою процедури медіації здатне вирішити існуючу проблему з найменшими витратами та запобігти судовому розгляду.

На думку судді Верховного Суду Євгена Синельникова, перешкодами на шляху розвитку інституту медіації є: недостатньо активна роль в інформуванні та пропонуванні медіації представниками правничих професій та судом; відсутність достатньої кількості кваліфікованих медіаторів у деяких регіонах; недостатня співпраця суду з організаціями медіаторів; війна; відсутність обов'язкової медіації у певних категоріях спорів; недостатній

рівень обізнаності деяких суддів про медіативні процедури та рівень довіри до зовнішніх медіаторів [12, с. 5].

В судовій практиці трапляються випадки, коли КЦС ВС вимушений постановляти окремі ухвали, в яких звертає увагу Національної соціальної сервісної служби на системні проблеми, пов'язані з пасивною поведінкою органів опіки та піклування у спорах між розлученими батьками щодо фізичної опіки (батьківського часу) над малолітніми дітьми. Це відбувається переважно тоді, коли орган опіки та піклування не здійснює практичних заходів задля дружнього врегулювання конфлікту між членами родини, не пропонує проведення медіації за участю батьків, не проводить дій із залучення фахівців для врегулювання конфлікту між батьками дитини тощо (приміром, окрема ухвала КЦС ВС від 10 квітня 2024 року у справі № 761/37027/20 [5]).

З огляду на те, що відповідно до п. 4. ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію» медіація спрямована на врегулювання конфлікту (спору) важливо спроектувати обидві категорії та визначити, на що саме спрямована медіація. Здається доцільним застосовувати «конфлікт» у контексті міжособистісних відносин, де основна роль надається емоціям та особистій взаємодії, а поняття «спір» частіше вживається у випадках правового характеру і стосується вирішення юридичних питань.

Вважаємо, що медіацію в сімейних спорах потрібно розмежовувати за різними критеріями, а тому види доцільно сформулювати у такий спосіб: 1) за першопричиною (предметом) медіації: конфліктна медіація – призначена для вирішення особистісних чи емоційних суперечок, коли на перший план виходять непорозуміння або взаємні образи; спорова медіація – стосується врегулювання конкретних правових спорів, що виникли та існують в правовій площині та є предметом розгляду в судовому чи адміністративному порядку; 2) за ступенем ускладнення спору: проста медіація – стосується нескладних спорів, де швидко можна досягти взаєморозуміння (наприклад, питання щодо режиму спілкування з дитиною); складна медіація – спрямована на вирішення багатокomпонентних спорів, які можуть поєднувати матеріальні та емоційні аспекти, а також містити інші ускладнення (наприклад, спори про розподіл майна разом із питаннями опіки над дітьми); 3) залежно від моменту звернення: судова медіація – здійснюється після відкриття провадження по справі; позасудова медіація – ініціюється за бажанням сторін з метою самостійного вирішення спору за допомогою медіатора без залучення суду. Така класифікація має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки від окреслених критеріїв залежить медіабельність спору.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на деякі акти Європейського Союзу, зокрема, Директиву 2008/52/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 21.05.2008 «Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських спорах» [13], Конвенцію «Про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей», яка набрала чинності 01.02.2008 [14], та Рекомендацію Rec № 98 (1) [15], у якій розкрито основні принципи й правила сімейної медіації. Медіатори у сімейних спорах повинні ставити в пріоритет інтереси дитини та нагадувати батькам про їх зобов'язання забезпечувати благополуччя дітей.

З огляду на зазначене, участь дитини вважається необхідною у спорах, що безпосередньо стосуються її прав та інтересів, а відтак, думка щодо проблеми має враховуватись. Як зазначають фахівці у сфері медіації, участь дитини в сімейній медіації можлива в декількох формах: 1) пряма консультація дитини. Проводиться медіатором без присутності батьків. Така консультація потрібна, коли дитина не може або не хоче сказати про свої бажання в присутності батьків; 2) участь дитини в медіації разом з батьками. Проводиться медіатором для усвідомлення батьками бажань дитини, її почуттів, переживань. Медіатор допомагає дитині висловити свої почуття та бажання, а батькам – почути, що саме хоче сказати дитина; 3) участь дитини в медіації як сторони конфлікту. Проводиться медіатором залежно від віку дитини. Найчастіше така медіація проводиться з підлітками та батьками або з тим, з ким проживає підліток [16, с. 86]. Залучення дитини в медіаційний процес дозволяє змістити

фокус уваги батьків зі своїх протиріч та позицій на потреби дитини, що спонукає до пошуку нових можливостей виходу зі спору.

Також у наукових джерелах обговорюється особлива роль сімейної медіації в умовах війни в Україні, коли до звичайних, так мовити «традиційних» сімейних спорів додаються певні ускладнюючі обставини, спричинені військовим станом. Медіація в такому разі сприяє швидкому вирішенню суперечок та зменшенню напруги; підтримці емоційного стану; захисту інтересів дітей завдяки розробці стратегій захисту та психологічної підтримки для дітей, враховуючи їхні потреби; підтримці сімейного спокою; пропаганді культури миру та конфліктів через родинну медіацію.

Заслужують на увагу пропозиції Д.К. Маліннікової щодо поліпшення та ширшого застосування сімейної медіації за умов воєнного стану. Пропонується, зокрема: розробка оновленої програми навчання медіаторів, що включає формування компетенцій та вмінь для ефективної роботи в умовах збройних конфліктів, з особливим фокусом на психологічних особливостях учасників; забезпечення безпеки всіх учасників процесу медіації шляхом створення максимально безпечного середовища з урахуванням можливих ризиків і загроз, пов'язаних із воєнним конфліктом; залучення до процесу медіації фахівців суміжних спеціальностей, зокрема психологів, соціальних працівників та інших експертів, для надання комплексної підтримки сім'ям і медіаторам; впровадження сучасних технологічних рішень для забезпечення доступу до послуг медіації навіть у віддалених районах або зонах бойових дій; розробка спеціалізованих програм сімейної медіації, орієнтованих на потреби та вразливості дітей, із залученням їх до процесу, що дозволить створити унікальні методики роботи з ними [17]. Підтримуємо авторку та вважаємо, що робота в окреслених напрямках разом з інституціоналізацією медіації в системі правосуддя, популяризацією культури діалогу, зокрема через освітні програми безперечно буде сприяти підвищенню довіри до медіації як до ефективного способу врегулювання спорів.

Висновки. Безумовною є потреба у чіткому правовому регулюванні процедур і правил для використання медіації у вирішенні спорів; інтеграції медіації в судову практику, зокрема, як обов'язкового етапу перед судовим розглядом сімейних справ; навчанні суддів, адвокатів, медіаторів ефективному використанню медіації; створенні державних або недержавних центрів медіації для співпраці із судами; забезпеченні можливостей та доступу для сторін скористатися медіацією, а також підтримці безкоштовних послуг медіації для вразливих груп.

Реалізація таких заходів здатна удосконалити систему медіації, зробити її доступною та ефективною, а також зміцнити довіру суспільства до цього важливого інструменту вирішення спорів. Важливо усвідомлювати, що задля досягнення мети потрібно об'єднати спільні зусилля держави, громадських організацій, професійних спільнот та широкого загалу. Популяризація медіації має формувати новий спосіб мислення, що визнає важливість діалогу та співпраці у розв'язанні конфліктів. Також в умовах сучасного інформаційного суспільства актуальним є застосування нових підходів, таких як онлайн-медіація, що підвищить доступність та ефективність цього методу врегулювання спорів. Зрештою, просування медіації як основного інструменту врегулювання сімейних спорів сприяє побудові більш справедливого, гуманного та мирного суспільства, що є важливою метою для всіх нас.

Таким чином, медіацію у сімейних спорах можна розглядати як перспективний механізм уникнення ескалації конфлікту, збереження при цьому міжособистісних стосунків, а також досягнення вирішення спору з урахуванням інтересів всіх сторін, зокрема дітей. Більш ширше застосування медіації сприятиме комплексному, орієнтованому на людину підходу до вирішення сімейних спорів.

Список використаних джерел:

1. У КЦС ВС обговорили підсумки роботи суду та цивільної юрисдикції у 2023 році. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/archive/1554309/?utm_source.

2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
4. Медіація: модний тренд чи нагальна потреба? *Національна асоціація адвокатів України*. 10.01.2024. URL: <https://unba.org.ua/publications/8689-mediacya-modnij-trend-chi-nagal-na-potreba.html>.
5. Про медіацію в сімейних спорах і важливість врахування думки дитини при їх вирішенні говорили судді ВС на конференції. *Верховний Суд*. 28.01.2025. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1744790/>.
6. Огречук Г.О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 213 с.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top>
8. Ухвала Кіровоградського районного суду м. Кіровограда у справі № 404/6710/23 від 14.04.2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126683828>
9. Ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області у справі № 369/19021/24 від 08.01.2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124430470>
10. Постанова Київського апеляційного суду у справі 756/7815/20 від 23.08.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106598777>
11. Sherman N, Momani BT. Alternative dispute resolution: Mediation as a model. F1000Res. 2025 Jan 14;13:778. doi: 10.12688/f1000research.152362.2.
12. Синельников Є. Деякі аспекти медіації. *Верховний суд*. 28.11.2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_aspekti_mediacii.pdf.
13. Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських спорах: Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 21.05.2008. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>.
14. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19.10.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text
15. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf
16. Адвокат та медіація / Г. Гаро, А. Зернова, Г. Єременко та ін. Х.: ФАКТОР-МЕДІА. 2022. 112 с.
17. Маліннікова Д.К. Сімейна медіація як ефективний метод вирішення спорів в умовах воєнного стану в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2024. Том 35 (74) № 1. С. 36–40.

